

PROZNO STVARALAŠTVO PERE BUDAKA

Jasminka Brala-Mudrovčić

(Učiteljski fakultet u Rijeci, Odsjek u Gospiću – Gospić)

Razumijevanju impozantnog opusa Pere Budaka pridonosi i pogled na njegovo prozno stvaralaštvo. U svojim se poznim godinama Budak uvrstio među romansijere i to među one najproduktivnije jer je nakon prvog romana uslijedila cijela serija romana različite tematike (*Karanova sofa*, *Sonata u d-molu*, *Atelje*, *I norija je meštija*, *Nailaze vode*, *Kobna mržnja*, *Uzvitlane strasti*, *Izluđeno selo*, *Mirisnica*, *Dokumentarac*, *Zabrđe*, *Ne-vrijeme*, *Tri romana: Hugo*, *Doktor Raif*, *Kočija*, *Močvara*). On je pisac koji je znao iznenaditi i nadmašiti očekivanja čitatelja na razne načine, bilo stvaranjem nekog izuzetnog lika, opisom specifične sredine, obradom zanimljive teme ili pretvaranjem vrsta iz dramskog roda u prozni oblik i obratno što je zahtjevan i neobičan zadatak koji je on uspješno obavljao. Na taj su način nastala nova djela koja obogaćuju našu književnu stvarnost. Upravo su ta djela predmet analize ovog rada.

Ključne riječi: Pero Budak, drama, komedija, roman

Pero Budak nedvojbeno je jedna od najznačajnijih književnih osobnosti u hrvatskoj književnosti dvadesetog i dvadeset prvog stoljeća. Dramski tekstovi čine posebnu vrijednost njegova književnog opusa, a priskrbili su mu uočljivu europsku, pa i svjetsku recepciju. Osim toga svojim je radom utjecao na oblikovanje hrvatskog dramskog dijaloga pa ga se već i stoga s pravom treba smatrati jednim od najznačajnijih dramatičara u nas. Treba istaknuti činjenicu kako zavičajnost njegovih dramaturških ličkih motiva zapravo

nastavlja razvojnu liniju onoga dijela hrvatske drame koja se temelji na pučkom igrokazu. Budak je želio privući pažnju čitatelja i gledatelja na određene trenutke čovjekova života, koji su uvjetovani i sredinom iz koje poniče, ali i njegovim osobnim posebnostima. Na taj je način stvorena nezaboravna galerija likova koja se susreće u njegovim dramskim ostvarenjima.

Njegov prvijenac drama *Mećava* pogodna je za pristup Budakovu dramskom stvaranju po svojoj regionalnoj obojenosti, nastavljanju na nacionalna dramska ostvarenja sa seoskom tematikom te povezanosti uz tradicionalna dramska iskustva i shvaćanja (npr. proračunato najavljivanje i pripremanje pojedinih ključnih događaja, sklonost za detaljiziranje, tipologizaciju i psihološku motivaciju) jer se sva ta obilježja nalaze u većini njegovih dramskih tvorevina. Primjetna je i zastupljenost folklora u Budakovu dramskom stvaranju (poslovice, izreke, zdravice, itd. savršeno su uklopljene u postojeći sklad pojedinih drama). Uz narativnost i folklorna obilježja Budakova sklonost za smiješno je jedna od njegovih najizrazitijih stvaralačkih osobina. Rijetka su ona djela po kojima nije Budak prosuo svoj laki i vedri humor. Dosjetljivost i maštovitost, koji su karakteristični za sve njegove drame i ostali rad, su uz osjećaj za smiješno najviše došli do izražaja u komediografskim ostvarenjima među kojima je *Klupko* najreprezentativnije djelo. Često je i sam jezik ishodište komike pa mu Budak posvećuje znatnu pažnju. Uz to je maštovit i raznolik. Tvorac je živog, duhovitog i ironičnog dijaloga. Stil mu je jednostavan, slikovit, snažan i uvjerljiv. Sadržaji su mu privlačni. Sve navedeno garancija je za lake, zabavne i maštovite predstave, koje su još jasnije, pitkije, primamljivije, komunikativnije, itd. zahvaljujući i svojoj poetičnosti.

U cjelokupnom stvaralaštvu, posebno u romanesknom dijelu, uočljiva je izrazita Budakova sklonost erotici (u tome se približava stvaralaštvu Milana Begovića, koji se zalagao za slobodan erotski život, lišen stega i moralističkih okvira zbog čega je bio napadan od mnogih kritičara, lažnih moralista i malograđana). Ljubav mu je jedna od temeljnih tema i glavnih preokupacija, a dramski zaplet nastoji ostvariti prikazivanjem strasti i ljubavnih stradanja (u pismu upućenom iz Voloskog 18. VIII. 2006. Nela Eržišnik zamjećuje da je Budak, uz to što je vrstan komediograf, postao i “lički seksolog”¹).

¹ Pismo Nele Eržišnik upućeno je Peri Budaku 18. VIII. 2006. godine iz Voloskog (osobna Budakova pismohrana).

Razumijevanju njegova impozantnog opusa pridonijet će i pogled na prozno stvaralaštvo. Na tom polju stvorio je velik broj djela i tako se svrstao u red atraktivnih pripovjedača. U svojim se poznim godinama uvrstio među romansijere i to među one najproduktivnije, jer je nakon prvog romana uslijedila cijela serija romana različite tematike: *Karanova sofa* (1990), *Sonata u d-molu* (1994), *Atelje* (1994), *I norija je meštirija* (1994), *Nailaze vode* (1996), *Kobna mržnja* (1997), *Uzvitlane strasti* (1998), *Izluđeno selo* (2000), *Mirisnica* (2000), *Dokumentarac* (2001), *Zabrđe* (2002), *Nevrijeme* (2005), *Tri romana: Hugo, Doktor Raif, Kočija* (2005), *Močvara* (2008), *Nasljednica* (u tisku), *Karanova sofa – 2. dio* (traži se izdavač).

“Već je njegov prvijenac, obiteljska saga *Karanova sofa*, otkrio rasna i elokventna pripovjedača koji nevjerojatnom lakoćom i nekim čudnim zanosom prikazuje razna lica života. U priči o usponu i padu jedne ličke obitelji Budakov se kroničar zadržava na političkim i društvenim preslojavanjima u drugome razdoblju, prati biološko nasljeđe po naraštajima, no često je i indiskretan, s pravom voajerskom strašću zaviruje u ložnice pa roman vrvi erotskim prizorima visokoga intenziteta. Obiteljski život, neobične biografije, bujan svijet elementarnih nagona i uskovitlanih strasti, lokalni običaji, lice i naličje patrijarhalnog morala, temperament modificiran sredinom – sve se te tematske sastavnice miješaju u osebujnoj Budakovoj freski o prevrtljivosti povijesti, prolaznosti, trošenju života, biološkoj regresiji, starenju. U središtu je burnih zbivanja nagonski čovjek, igračka kojom upravlja neukrotiva erotska sila i Budakov pripovjedač bez intelektualističke izvještačnosti prati vječitu igru Erosa i Thanatosa.”²

Budak – tradicionalni realist bistre glave, brza oka i dobra sluha – opisuje nekoliko naraštaja obitelji Karan u uzbudljivim povijesnim okolnostima (od ukidanja Vojne krajine do godina iza Drugoga svjetskoga rata). Prate se psihološki, socijalno, etički i govorno individualizirani članovi obitelji Karan od Petrine, prvoga člana obitelji Karan, preko njegova sina Marka do Markove djece Eugena, Silvija, Nade i Ete. Sofa je u romanu uzdignuta do simbola zlohude pohlepe za materijalnim bogatstvom i beskrajne težnje za dostizanjem previsokih ciljeva. Ona je simbol izdaje starog obiteljskog ognjišta. Loša sudbina ove obitelji počela je u trenutku kad su dopustili da na mjesto posvećenog ognjišta dođe sofa, odnosno kad su odlučili otići iz Like. Da su ostali na roditeljskom ognjištu sve bi bilo drugačije, ističe pisac

² Nemeč (2003: 402)

privržen tradicionalnim vrijednostima obiteljskog života pod pradjedovskim krovom.

Poslije *Karanove sofe* stvorio je Budak novi roman, čija se fabula odvija u gradskoj okolini, a problem umjetničkog stvaralaštva našao se u središtu piščeve pozornosti. Roman je dobio romantični naslov *Sonata u d-molu*, čime se ujedno naglašava tema iz glazbeno-umjetničkog života. Ovo je zanimljiv roman o ljubavi, strasti, studentici Beci i skladatelju Borisu, njihovoj čudnovatoj vezi, bezočnosti,... O ovom romanu se može govoriti kao o melo-dramatičnom romanu “o jednoj neuspjeloj ljubavi, kojoj je u korijenu arhetipski sukob ambicioznog i nesređenog ženstva i metafizički opsjednutog ‘muštva’”. Sukob je to između nimfomanke i glazbenika, violinista. Njihov se brak pokazuje kao bjelodana nemogućnost: gospođa se ne može oduprijeti svojim divljim nagonima, a umjetnik se ne može odreći svoje opsesije da dosegne sebi primjereno savršenstvo. Beci je neka vrst ‘vječnog ženskog’, Boris je neka vrst ‘plemenitog muškog’. Ona stalno odlazi i vraća se, on je stalno ‘tu’ ali usmjeren prema svojoj zvijezdi.”³ U ovom romanu čitatelji otkrivaju zanimljiv svijet likova, suočavaju se s nekim općeljudskim pitanjima i uživaju u ljepoti književnoga izričaja. Roman je pun rafinirane erotičnosti, koja se proteže iz prethodnog romana, a naći će odjek i u nekim sljedećima.

Atelje, također, ima tematsko uporište u urbanoj sredini. U središtu zbivanja su dva umjetnika, Ivan i Paul, i njihov oprečan odnos prema umjetnosti, ali i prema životu. U strukturi radnje dolazi do izražaja Budak dramatičar jer su izuzetno naglašeni dramski elementi koji čitatelje drže u napetosti do posljednje stranice romana.

No, najveće iznenađenje svima priredio je Budak napisavši pravi kajkavski roman. *I norija je meštija* je povijesno-humoristički roman dosljedno ispisan kajkavskim idiomom. To je prvi kajkavski roman u hrvatskoj književnosti u kojem se prikazuje Zagreb potkraj 18. stoljeća. Predstavljena je purgerska sredina, predstavnici administracije i suda te njihov odnos prema Beču i Pešti. Fabula romana utemeljena je na sudskom procesu protiv nevine djevojke, koja je osumnjičena da je “coprnica”. Budak je ovo djelo u podnaslovu obilježio kao humoristički roman što ono i jest, a već se puno puta dokazao kao nadahnut i vrstan humorist. “Svojim šaljivim poredbama, metaforama, pučkim uzrečicama, igrama riječi, dvoznačnim izrazima, vulgariz-

³ Stamać (1995: 18)

mima (koji u kajkavskom kao da ne zvuče suviše prostački), persiflažom, ironijom, humorističnim osvjetljavanjem ozbiljnih, pa čak i žalosnih slika, uvjerljivim prikazivanjem smiješnih prizora, govorenja, mišljenja i postupaka likova u romanu navodi čitatelja da svako malo razvuče usne ne samo na tih osmijeh nego i glasan smijeh.”⁴ Posebno su uspjele stranice opisa komičnoga sudskog pregleda djevice Ane, nekoliko nadahnutih prizora i razgovora u gradskom magistratu i Budakova prilagodba računa za restauraciju fresko-slike. U određeni povijesni okvir Budak je smjestio svoje likove, koji su svevremenski, kao što su i svevremenske čovjekove značajke: zavist, mržnja, pohlepa, pohota, osvetoljubivost, licemjerje, ljubav, pravdoljubivost, istinoljubivost, nesebičnost, domoljublje,... To su ujedno i glavni pokretači fabule. Tematsko-idejna obilježja romana podsjećaju na Tituša Brezovačkog i Augusta Šenou, a uočljiv je i didaktizam (prosvjetiteljska borba za istinu i dobrotu). Svoje svjetonazore i misli Budak stavlja u usta svojih junaka, uglavnom pozitivnih likova. Komika govora, komika situacija, komično portretiranje likova i komični zapleti humoristička su sredstva koje je Budak koristio u karakterizaciji likova i u razvijanju fabule. Ovaj reprezentativni humoristički roman sigurno će nadživjeti svoga stvaratelja jer kako sam stvaratelj kaže “*umetnička dela navek nadživiju autore, noseći v sebi sliku vremena v kojemu su nastala, kakti i poruke dojučim generacijam.*”⁵

U romanu *Nailaze vode* Budak se vraća strastima u ličkom selu “prateći opsesiju biološkog nastavljanja, produljenja ‘vatre u ognjištu’, opsesiju što briše sve moralne ograde i norme ponašanja. U okamenjenoj patrijarhalnoj sredini, u egzotičnu rezervatu što ga civilizacija nije gotovo ni dotaknula, žena je degradirana, svedena na tijelo i reproduktivnu ulogu, pa ne čude ni ovakvi izljevi falokratskog egoizma”⁶: “*Ženu mora liznut plamen po svem tilu i oblit crljen čim pomisli na muža. Čim ga dodirne, il' samo trci, mora zadržćat kanda je groznica trese. Mora osiĉat da će izgorit, ako je muž oma ne privati i ne privine k sebi da mu pruži sve uno što žena, koja odista voli, može svome mužu pružit i dat u želji da je oplodi.*”⁷ Ovo je lako čitljiv roman, koji čitatelje odvodi u daleku i tešku prošlost ruralnih predjela surove Like. Opisi zemlje, ljudi, običaja, jezika, svjetonazora ljudi, itd. prikazuju

⁴ Težak (1994: 149–155)

⁵ Budak (1994: 254)

⁶ Nemeć (2003: 403)

⁷ Budak (1996: 51–52)

Budaka kao autora koji duboko poznaje i osjeća ljude i kraj koji opisuje. Po suverenosti koju pokazuje u opisivanju tih prostora, ljudi i običaja dokazuje da se i nije udaljio emotivno ni misaono iz tog prostora koji je izuzetno grub prema svojim stanovnicima pa se pjesma često miješa s plačem, a granicu između života i smrti čini gotovo nevidljiva nit. No, ovaj Budakov roman nadraستا regionalne okvire i uzdiže se do općeljudskih razmjera po dimenziji traženja smisla postojanja, po ljudskoj dimenziji. “U njemu je posvjedočen, na sugestivan umjetnički način, općeljudski problem – tragika ljudske težnje za nastavljanjem života u potomstvu. Nije ovo samo roman o ličkoj sredini i njezinu čovjeku u surovu krajolik i patrijarhalnim shvaćanjima, roman o intimnoj drami sebetraženja i potvrđivanja, ovo je roman o čovjekovu traženju smisla postojanja, ljudskoga postojanja koje se potvrđuje očinstvom i materinstvom kao iskonskim ljudskim težnjama.”⁸

Slijedi roman o ljubavi i mržnji, *Kobna mržnja*. U njemu se spaja tradicija realističke seoske proze s elementima naturalizma, folklorne građe i lirskog izričaja. U romanu se spajaju u piscu tri osobe: dramatičar, epičar-pripovjedač i liričar. Već se samim naslovom označava temeljna tematska sastavnica romana. Prikazano je jedno bosansko selo, jedna zaostala, priprosta, višenacionalna sredina. Fabula romana razvija se na sukobu kolektivne, obiteljske i pojedinačne mržnje prema izdvojenom, odbačenom, otuđenom i negativno moralno obilježnom pojedincu koji ispašta grijehe svojih predaka (naslijeđenu mržnju) i pokušava u ljubavi potvrditi svoju ljudsku osobnost. To je fabulativni tip romana, čija dramska energija proizlazi iz višestrukih zapleta i sukoba: sukoba pojedinca koji želi postati čovjekom, prevladati otuđenost, odbačenost i izoliranost i kolektivne seoske svijesti, sukoba roditelja i djece, sukoba obitelji, sukoba svjetonazora, sukoba mržnje i ljubavi.

Ljubav, tj. erotska sila u punoj dijaboličnoj snazi, očituje se u romanu *Uzvitlane strasti* u kojem se radnja većim dijelom odvija u posve suženom prostoru na otočiću – svjetioniku. U romanu je ponovno sjedinjena aktualnost teme, univerzalnost motiva i majstorstvo stila. Djelo je relevantno u dva bitna aspekta: kao umjetnička kreacija vjerodostojno rekonstruirana vrtloženje ljudskih emocija, složenost i isprepletenost sentimentalnih veza, a s druge strane je nenametljiva, usputna, duhovita kritika tadašnjih običaja, prilika i društvenih konvencija. Pripovijedanje u prvom licu kao i uglavnom dijaloška

⁸ Rosandić (1996)

struktura doprinose živosti cijeloga djela te neposrednom i subjektivnom uvidu u sva ispričana zbivanja.

Treba spomenuti i dva humoristična romana *Izluđeno selo* i *Dokumentarac*. Radnja im je smještena u Liku: jednom u zaselak Vrilo,⁹ a drugom u selo Petrovac.¹⁰ U “izluđeno selo” Sveti Vid, zaselak Vrilo, dolazi filmska ekipa snimati film. Unosi veliki nemir među seljane, a nekima i potiče rađanje neostvarivih snova. Nakon niza urnebesno smiješnih scena i događaja sve se završava sretno: film je snimljen, a “izluđeni” seljani vraćaju se svom svakodnevnom životu obogaćeni jednim novim životnim iskustvom. I u Petrovac stiže ekipa s namjerom da snimi dokumentarac o autohtonim i autentičnim običajima u Lici, koje bi kao takve trebalo ekranizirati, oslikati i sačuvati. Snimat će se običaji oko rođenja, krštenja djeteta, vjenčanja i pogreba. No, najosobniji i najneobičniji bili su običaji oko smrti. Glavnu i zahtjevnju ulogu na sebe preuzeo je Ljudan, seoski veseljak i svjetski čovjek, koji je iskoristio situaciju glumeći umrloga da sazna što ljudi misle o njemu. Tako smo i mi sudionici izvanredno smiješnih i zanimljivih događaja. I ovdje je kraj onakav kakav čitatelji žele, sretan po likove i po dokumentarac.¹¹ Humorističnost Budakova pripovijedanja dolazi do izražaja pogotovo u dijaloškim dijelovima, gdje se Budak opet potvrđuje kao tvrdi štokavac i dobar poznavatelj ličkoga govora.

Roman *Mirisnica* je svojevrstan urbani pandan romanu *Uzvitlane strasti*, u kojemu je na zanimljiv način ispričana priča o jednoj obitelji koja u

⁹ “Zaselak Vrilo u selu Sveti Vid bijaše smješten desetak kilometara od mjesta Liovac, koje je do početka rata 1941. bilo vrlo živahno trgovište s osnovnom školom, crkvom, župnim uredom, ambulantom i liječnikom, općinom s općinskom zgradom, nekoliko trgovina kolonijalnom i mješovitom robom, poštom, prenočištem uz nekoliko gostionica, mesnicom (...). Takvo je bilo to mjestance puno života koje će rat 1941-1945., kao i mnoga druga mjesta u Lici, sasvim uništiti i opustošiti, posebice represijom koja će godinama poslije rata biti prisutna u Lici, ne dopuštajući joj da krene putem napretka.” (Budak 2000: 5)

¹⁰ “U tom selu Petrovcu, nazvanom po crkvi svetog Petra, koja je već najmanje dva stoljeća krasila to selo, nad kojom se svojom visinom nadvila kao kvočka nad pilićima, čuvajući stare običaje i tradicije. (...) Ipak je na stanovnike tog mjesta ponajveć djelovala sredina u kojoj su živjeli. Bili su još nepokvareni, daleko od gramzljivosti, prevara i krađa, a nepoznato je bilo da bi u Petrovcu ikad itko ikoga ubio.” (Budak 2001: 6–7)

¹¹ “Ono što je slijedilo poslije toga i nije za pričati. Tek što je svanulo Ljudan se morao skinuti i gol golcat zači u bačvu punu vode, a usranu robu s njega bacili su u potok da se namoči i razmoči. Tek kada se okupao i uredio došao je u sobu iz koje su odnesli njegov ležaj i stavili na sred sobe stol i postavili jelo i pilo. Došli su mnogi ljudi koji su čuli za Ljudanovu komediju da ga pozdrave i čestitaju na komediji u kojoj je bio glavni glumac i režiser. Dakako bio je tu i Krešić da filmski ovjekovječi završetak dokumentarca ‘Narodni običaji oko smrti i pokopa mrtvacu u mjestu Petrovac podno Velebita.’” (Budak 2001: 89)

razdoblju burnih društvenih mijena nastoji održati sebe i svoju parfimeriju (mirisnicu). Radnja se odvija u Zagrebu.

Radnja romana *Zabrđe* smještena je u dolinu zvanu Zabrđe: “Deset kilometara zračne linije od bosanskog grada B., nalazio se splet brda nazvan od naroda Brđe. Bila su to tri brda koja su se doticala svojim sljemenima kao da igraju kolo držeći se tijesno jedno uz drugo. Ta tri brda savijena u polukrug činili su vjekovima neprobojnu tvrđavu štiteći u svojim njedrima dolinu zvanu Zabrđe.”¹² Na isto ovakav detaljan način opisuje Budak život glavnog junaka liječnika Ilka Mehmedagića, koji je imao tri žene i kuću s tri krila nalik na Brđe. Kroz roman pratimo njega, njegovu djecu, njihove prijatelje, političke događaje, za naš svjetonazor neobične običaje, ideologiju, rat, pokušaj ostvarenja suživota triju naroda,...

U romanu *Nevrijeme* vraća se Budak svojoj dragoj Lici i njezinim ponosnim ljudima, tradicionalnom životu kojim žive, patrijarhalnom uređenju u kojem su žene nedopustivo podređene... Susrećemo se s prekrasno psihološki iznijansiranim likovima, upoznajemo njihove duše preko slikovitog govora, spoznajemo važnost obitelji i kućnog ognjišta kao simbola. Dominantni lik je Jole, koji promjenom svojih svjetonazora simbolično nago-vještava i promjenu svjetonazora ljudi koji ga okružuju. On je prava glava obitelji, čuvar “ognjišta”, pristaša tvrdog patrijarhata, koji na kraju romana postaje “rob” jedne male curice, svoje unučice, koja predstavlja smisao njegova života i tada postaje nevažna činjenica da je ona “samo” djevojčica.¹³

¹² Budak (2002: 5)

¹³ “– Žensko je, a kanda je dičačić – čudio se Jole ljubeći joj oči i lice. Maša i Perelja jedva su čekali da Vranjica nazove: mama i čača, ali je Vranjkica slušajući kako joj Jole govori:
– Sunce moje, de malo smia za tvog dida!
Mala je čupkajući brk i osluškajući Jolino tepanje i tetošenje u jednom času povukla Jolu za brk i na glas zazvala:
– Dida, dida! – poprativši svoje riječi glasnim cvrkutavim smijehom.
– Dida! Dida! – zvonilo je u Jolinim ušima prelijevajući ga ugodnom toplinom i tjerajući mu suze na oči.
– Vranjkice, sunce moje! Sričo didova! Curice moja zlatna! Anđelčiču, nisam te vridan dotaći, a grlim te i ljubim. Oprosti svom didu sve što j’ zgrišije u svom životu.
– Dosele sam bije... takov kakov sam bije. Odsele sam drugi čovik pa te evo did smie i poljubit i podragat.
Suze su kapnule na djetence, a Jole i’ je rukama brisao sa djetinjeg lica osjećajući da te suze odnose i ispiru sve njegove grijeha.
– Dide, dide – cvrkutala je Vranjkica čudeći se što did Jole plače i smije se istovremeno.”
(Budak 2005: 188–189)

Hugo, Doktor Raif i *Kočija* tri su romana objedinjena pod jednim naslovom *Tri romana*. Urbana sredina i naši suvremenici obilježja su romana *Hugo*, koji je naslovljen po glavnom junaku Hugu. Predstavljeni su članovi jedne obitelji i njihovi nesvakidašnji odnosi. Duboka psihološka analiza likova glavna je kvaliteta djela, a dinamičnost radnje, složenost odnosa nećakinje i ujaka te roditelja i djeteta, brata i sestre doprinose zanimljivosti djela. Romanom se ukazuje na važnost zdravih odnosa unutar obitelji jer ako je ta glavna jezgra poljuljana vrata neprijateljstvu, neprirodnim odnosima, nastranosti, itd. širom su otvorena i propast obitelji i pojedinaca unutar nje je neminovna. *Doktor Raif* je roman iz Domovinskog rata. Prikazana su strahovita ratna razaranja gradova, ali i obitelji. Pratimo glavnog junaka Raifa na emocionalnom i racionalnom planu. Priča je puna ljubavi i mržnje, netrpeljivosti i humanosti, a događaji oko jednog malog dječaka samo pomažu piscu da naglasi strahote ratnih zbivanja i istakne potrebu za mirom među ljudima jer kada vlada mir čovjek se može razvijati, ulagati u sebe i druge, ljubiti i poštivati, sposoban je izdići se iznad nekih činjenica koje se u ratu čine nepremostivima i koje postaju razlogom brojnih sukoba. Budak roman završava mišlju, gotovo aforizmom, kojom izražava svoje čovjekoljublje: “*Ljubav je vječna i ona će pobijediti mržnju i zavladati svijetom, srcima i mislima.*”¹⁴ Treći roman je roman *Kočija*, čija se radnja odvija za vrijeme Prvog svjetskog rata i poslije njega u Zagrebu. Priča se odvija oko obogaćenih članova poslijeratnog društva. Muškarci zarađuju na razne načine, a žene provode vrijeme u dokolici uglavnom ugađajući svojoj puti dok je raskalašenost njihova glavna misao vodilja. U takvo tkivo uključena je i jedna iskrena, čista i duboka ljubavna priča. I ovaj roman završava trijumfom ljubavi.

Ljubav je tema kojoj je Budak posvetio pažnju i u svom posljednjem romanu *Močvari*. Smjestivši radnju u neodređeno močvarno područje¹⁵ po-

¹⁴ Budak (2005: 137)

¹⁵ “*Junak našeg romana s kojim ćemo proživjeti jedan značajan dio njegova života, i tako ga doživjeti i upoznati, živio je u blizini tog predivnog mora u koje se ulijevala modro zelena rijeka u više desetina rukavaca tvoreći u toj svojoj delti veliku prostranu močvaru oko koje su kraljevali rojevi dječice koja su uživala uglavnom u močvari. Kako se voda u rukavcima približavala ulasku u more, čistila se od muteži močvare ostavljajući u dno korita i posljednji pijesak što ga je rijeka sobom nosila ispirući kamenje pribriježja od svog izvora pa sve do uvira u more. Ne bi se moglo reći da močvara nije bila lijepa oku za gledanje, pogotovo življu koji se smjestio uz močvaru našavši u njoj izvor života za svoje skromne životne potrebe. (...) U močvari i njenoj postojanosti, ti stanovnici, nazovimo ih Močvaranima, nalazili su kakvu takvu moguć-*

kušao je opravdati narodnu izreku kako su ljudi odraz prirode i okoline u kojoj žive. U brojne opise Močvarana i njihova načina života te specifičnog svjetonazora utkao je pisac ljubavnu priču Mare i Jure, koja je usprkos jakim emocijama doživjela krah.

Ovaj pregled romanesknoga Budakovog stvaralaštva nudi zaključak: Budak se predstavlja kao autor povijesnih i psiholoških romana s dva različita naboja, humorističkim i erotskim, koji egzistiraju zajedno ili posebno (zajedno se uglavnom pojavljuju kad je riječ o ruralnoj tematici, a uz urbanu tematiku najčešće iščitavamo stranice nabijene erotizmom).

U nizu povijesnih romana nalaze se *Karanova sofa* s opisima ruralne erotike, *Nailaze vode* pune primitivnog životinjskog erotizma, *Zabrđe i Nevrijeme* sa zdravom ličkom erotikom te *Doktor Raif*, ozbiljna povijesna studija, i *Kočija* s naglaskom na analizu erotskih poriva prvenstveno ženskih likova.

Uspjelom psihološkom promatranju nisu pobjegli likovi – protagonisti romana *Sonata u d-molu*, *Atelje*, *Kobna mržnja*, *Uzvitlane strasti*, *Mirisnica*, *Hugo*, *Močvara*. Pri promatranju pisac je obraćao pažnju prvenstveno na erotske porive glavnih nositelja radnji romana.

Humorističkim tonom i galerijom izvrsno psihološki predstavljenih likova ističu se tri romana: *I norija je meštirija*, *Izluđeno selo* i *Dokumentarac*. Budakov roman *Nasljednica* (prerađena drama *Na trnu i kamenu*) je u tisku, a drugi dio *Karanove sofe* traži izdavača.

No, Budak je pisac koji iznenađuje i nadmašuje očekivanja čitatelja na razne načine, bilo stvaranjem nekog izuzetnog lika, opisom specifične sredine ili obradom zanimljive teme. Nadasve je zanimljiva ideja koja se stvorila u njegovoj umjetničkoj duši, ideja o pretvaranju književnih vrsta iz dramskog roda u prozni oblik i obratno. To je zahtjevan i neobičan zadatak kojeg je Budak uspješno obavljao. Na taj su način nastala nova djela, koja

nost življenja. Lovili su ribe, žabe i ptice močvarice kao osnovnu hranu uz krumpir, kupus, raštiku, i mahunasti grah i rajčice, a to su sadili i gajili gdje god im se ukazala prilika na površinama koje su se izdizale iznad vode kao suhozemlje pogodno za sadnju i uzgoj povrća i voća. Nije bilo jednostavno kopati i saditi povrće i voće, jer bi močvara znala, kadiza kiša s pribrežja naiđe rječica, podignuti nivo vode u močvari potopiti obrađene površine zemlje te odnesti sav uloženi trud (...). Močvarani navikli na takve događaje, prionuli bi svojski uz motike i lopate i nanovo sadili povrće i voće. I tako iz dana u dan, iz godine u godinu bez psovki i proklinjanja, znajući da tako mora biti jer je priroda jača od njih i nisu je kadri pokoriti sebi na korist, nego uzimati od nje koliko im ona daje. I tako su Močvarani vjekovali vjekovima uz močvaru i na močvari.” (Budak 2008: 5–6)

obogaćuju našu književnu stvarnost. Slijedi popis po kronološkom redu nastajanja: 1994. objavljen je roman *Atelje* kojemu je podloga drama *Potez kistom* iz 1969; 1996. objavljen je roman *Nailaze vode* s okosnicom radnje uzete iz drame *Žedan izvor* izdane 1968; *Kobna mržnja* izdana je 1997. kao prerada drame *Nakot Balabana* iz 1970; *Uzvitlane strasti* objavljene su 1998, a polazište im je u drami *Svjetonik* iz 1960; roman *Izluđeno selo* objavljen 2000. obrada je drame iz 1961. *Tišina! Snimamo!*; roman *Dokumentarac* objavljen je 2001, a zamišljen je kao obrada komedije *Teštamenat* iz 1976; slijede dva primjera drugačijeg tipa jer je riječ o obradama romana *Sonate u d-molu* (1994) i *I norija je meštija* (1994), dakle, romani su pretvoreni u dramu *Slom* (2000) i komediju *Kaj je, je!* (2002); 2002. Budak se vraća uobičajenoj formi stvaranja romana iz drame pa tako nastaje roman *Zabrđe* (2002) iz drame *Proljeća bez ljeta* (1963); popularna *Mećava* (1954) dobila je svoj romaneskni oblik 2005, koji je objavljen pod naslovom *Nevrijeme*; a drama *Na trnu i kamenu* iz 1959. čeka objavu svoga romanesknog oblika, kojemu je Budak dao naslov *Nasljednica*.

Živost koju Budak donosi na scenu zadržala se i u pripovijedanju u romanesknoj strukturi. Još mnoge dobre osobine iz drama zadržao je pripovjedač Budak u svojim romanima. Prije svega radi se o uspješnom sažimanju romansijerske naracije u karakterizaciji likova i u dijalozima. U dramama ima dosta naracije, a u romanima snaga dramatizacije u događajima ima samo pozitivne konotacije. Ta djela su spoj drama, komedija, tragedija i napetih pripovijesti izrečenih u romanesknoj formi. To su djela koja svojom unutrašnjom tenzijom i dramskim čvorovima svjedoče da ih je napisao dramski pisac, ali svjedoče i o Budakovim romansijerskim mogućnostima kao što su sigurno i vješto razvijanje fabule, vođenje većeg broja likova koji su individualizirani i psihološki iznijansirani, stvaranje zapleta, uspostavljanje različitih motivacija, prirodno razvijanje naracije i uključivanje dijaloga kao sredstva u razvijanju fabule i karakterizaciji likova.

U romanu *Atelje* Budak je jednako uspješno kao i u drami *Potez kistom* obradio temu koja se odnosi na sređivanje etičkih čuvstava suvremenog čovjeka. Promijenio je samo mjesto događanja, pomaknuo ga je iz “*nekoj velikog grada Europe*”, kako kaže na početku drame, u Zagreb što je donijelo neke male promjene, koje su najvidljivije kod samih imena likova pa se George sada zove Ivan, pjesnik Pierre Balogh sada je Petar Balog,... Roman donosi i informacije o daljnjoj sudbini likova. Drama završava otkrivanjem pravog ubojice šarmantnog Paula, a roman donosi priču o daljnjem sretnom životu glavnih aktera.

Nailaze vode roman je koji, kao i sama drama *Žedan izvor*, daje sliku sela koje živi svoj specifični život između dva rata. U obje književne vrste Budak je dočarao slojevitost i nejednakost sela u kojem se ističu bogati koji žele svojim novcem kupiti baš sve. Takav je i glavni lik Marko koji želi kupiti sina! Na tom svom putu pokazuje se u svim svojim refleksijama, no one se sve podčinjavaju osnovnom izvorištu, ljudskom, ali i egoističnom principu nasljednika, iz kojeg izrasta Markova drama, potresna slika siline života, koja će i završiti, u duhu općih zakonitosti književnog djela, totalnom katastrofom. U drami je to požar koji guta nerođenog, a toliko željenog sina, a u romanu povrh požara koji guta rođenog dječacića je i slika ludila koje je obuzelo Marka i koje ga je odvelo u smrt. Naslov romana *Nailaze vode* Budak je shvatio kao metaforu za pokušaje nerodništva koje je napokon uspjelo. Izvor je proradio, vode nailaze!¹⁶

Kobna mržnja donosi priču iz jednog bosanskog sela za razliku od drame *Nakot Balabana* koja se događa na neodređenom mjestu. Sve drugo je istovjetno, pa i sam prikaz glavnog junaka – samoniklog neukrotivog buntovnika izopćenog iz sela, koji se nehotice osvećuje osvajanjem tuđih žena i kćeri i pravljenjem “nakota” koji će ga preživjeti. Na kraju oba djela Dunja žali nad tijelom ubijenog muža.¹⁷

Uzvitlane strasti samo su romaneskna struktura drame *Svjeticionik*. Sadržajne i idejne vrijednosti u potpunosti su preuzete iz drame u roman. Postoji samo jedna uočljiva razlika, a ta je da je ulogu Ribara preuzeo obiteljski liječnik, koji nas uvodi u unutrašnji svijet likova s kojima zajedno živi na Karadinu.

Iz komedije *Tišina! Snimamo!* nastao je humoristični roman *Izluđeno selo*. To je komičan tekst koji samo u drugoj formi obrađuje istu temu kao

¹⁶ Svoje mišljenje o tome Budak je iskazao u jednom od brojnih pisama meni upućenih tijekom 2006. godine.

¹⁷ “Mužu moj, sokole moj sivi! / Lave gorski, i rise ljuti! / Orle plavetnih visina! / Jastrebe oštrokoki! / Lešinari te ubiše, / kukavelji i puzavci / koji su drhtali pred tobom. / Vesele se / da te nema. / Plakat će im žene njihove za tobom. / Plakat će za junakom, muškarcem / / koji ih je sočio i plodio. / Nije ovo u meni tvoj jedinac! / U selu, dolje, trče brzonomgi / dječaci, / tvoji sinovi koje si posijao. / Grle ih njihovi lažni očevi, / sretni što imaju tako lijepu / i zdravu djecu. / Djecu, koju si ti začeo / i jalove utrobe njihovih žena oplodio. / (...) / S njima će naš sinak, / s braćom svojom, / igre voditi i kolo igrati. / A ovi izrodi / izumirat će i nestajati. / (...) / Kćeri moje, / otimat će se momci za vama / i tiskat uz vas u kolu. / Sinovi moji, / orlušine sure / i sokoli sivi, / neka se jagme djevojke / kojoj ćete u krilo sjeme sasuti. / Djeco moja, / rastite i jačajte! / Život je pred vama! / Na vašoj je strani! / Balabani se kote i šire / osvajajući svijet. / Nakot Balabana / nitko ne može zadržati.” (Budak 1997: 165–166)

u drami i oživljuje kontrast između jednostavnog ličkog seljaka Pipe i njegove žene Peje i amoralnog filmskog svijeta. Ti površni ljudi razbuktat će fantaziju naivnog Pipe, koji želi postati prava zvijezda Hollywooda. Tu ambiciju zaustavit će njegova ljubomorna žena Peja. Bogati i živi dijalozi iz drame obogaćeni su kraćim proznim dijelovima, koji opisuju ono što su na sažetiji način opisivale didaskalije u drami.

Slična situacija je i u odnosu lakrdija *Teštamenat* – humoristični roman *Dokumentarac*. Likovi – isti, tema – ista, motivi – isti, dijalozi – isti, početak i kraj – isti,...

U sljedeća dva primjera postupak stvaranja išao je obrnutim redom od prethodno navedenih. Naime, Budak je u ta dva slučaja stvorio drame od postojećih romana. Drama *Slom* nastala je od romana *Sonata u d-molu*. Premda je drama kraći oblik i pretpostavlja se da će se nešto morati ispustiti što će se ogledati na kvalitetu djela na uštrb drame, Budak je uspio sačuvati sve vrijednosti tako da se dobila potpuna slika o socijalnoj, ambijentalnoj i povijesnoj pozadini na kojoj i u kojoj žive i djeluju dva glavna lika, studentica Beci i glazbenik Boris. Beci potječe iz građanske zagrebačke obitelji koja naraštajima živi na visokoj nozi, a Boris je miran i pomalo suzdržan, patrijarhalno je odgojen i predan umjetnosti. Ljubavna tema prerasta u bračnu, a bračna drama čini okosnicu fabule.

“Veselo spelavanje” *Kaj je, je!* nastalo je iz humorističnog romana *I norija je meštija*. Ovo su primjeri gdje tematska vjerodostojnost ovisi o stvaralačkoj vjerodostojnosti jezika kojim stvaralac oblikuje svoj sadržaj. Izabравši Zagreb i njegove stanovnike iz 18. stoljeća za gradbenu osnovu svoje priče, Budak je izabrao i kajkavsko narječje, koje je malo jezično prilagodio (na stvaralačku jezičnu prilagodbu ima pravo svaki pisac uz uvjet da ona bude umjetnički opravdana). I jedno i drugo djelo vrijedni su i zanimljivi kajkavski tekstovi. Budak svoje misli često stavlja u usta svojih junaka, uglavnom pozitivnih likova, koji u sukobu s pokretačima zla i nepravde brane dobro i pravdu. “Dijalozi su često satkani od kraćih katkad i poduljih monologa, ali su zanimljivi i ne doimaju se neprimjereno ni likovima ni situacijama. (...) U komediji se prepoznaje vješt dramski autor i satirik koji je aktualnu i suvremenu temu zaodjenu u metaforu jednog minulog vremena.”

¹⁸ Humor koji vlada djelom može se iščitati na svakoj stranici bilo romana bilo komedije. Radi ilustracije može se navesti ulomak koji donosi opis in-

¹⁸ Težak (1994: 152)

kvizicijskog sudskog postupka u kojem su muški akteri i njihove želje prikazani s puno duhovitosti.¹⁹

Roman *Zabrđe* proizvod je obrade drame *Proljeća bez ljeta*. Dijaloge je Budak u potpunosti sačuvao, samo je malo produžio priču. Nakon Aišine smrti, kojom završava drama, saznajemo da je poginuo i Zvonko kao i još mnogi poznati likovi. Tada je nastupio mir u njihovu gradu, ali ne zadugo jer je opet zavladao rat. No, Budak završava optimističnim mislima kako će se taj grad opet izdići iz pepela poput Feniksa i biti ljepši i ponosniji nego ikada.

2005. godine objavljen je roman *Nevrijeme*. Izazvao je veliku pozornost jer se temelji na najpopularnijem Budakovom dramskom djelu *Mećavi*. Roman je zadržao dramaturgijsku čvrstinu i psihološku stabilnost junaka iz *Mećave*, a svojom snagom i osebjunošću ističe se opet Jole, osiromašeni i očajni emigrant-povratnik čiju tvrdoglavost i vanjsku grubost, ali i poštenje i čestitost naglašava seoski kolorit. Na koji je način sadržaj drame *Na trnu*

¹⁹ “– Če od popka na gor ničesa ni, onda hote iskat dol. Morti se tam nekaj najde. Gospodična, gače dol!

Frntička je moleći pogledala Fiškala, a ovomu se smilila, pak ju je zel v obranu:

– Ne tak naglo, gospoda člani komišije! Ni to mesnica, pak da se meso premeče sim tam i ogledavle ze vseh stran. Em je to božje stvorenje! I k temu žensko! I jošče povrh svega devica!

– To kaj je devica, to se nas ne dotikavle. To mi nebumo spitavali. V luknju nesme nigdo prsta zavleći. To je zabranjeno! To si v pamet zemetete! Vse ostalo po celemu telu, komišiji je dopuščeno spreiskati i spreipati. Oči i prste postavite si v prvi plan! No, gospodična, kaj je sad? Bute il nebute? Gače dol! Ajd, il bum zval pandura da vam pomore gače sleči.

Frntička se obrnula od iskačov i polehko spustila gače tak da je komišiji obrnula pleća i pokazala jim rit, a ta je bila bela kak sneg kaj ti sunca nigdar ni videla. Kak da se je mesec v kmični noči najenput ukazal iza oblakov i rasvetlil celi kraj, tak je i njezina rit zablesiknula i kak mesečina osvetlila lica komišije, a okeca su jim zatitrala kak zvezde nebeske. Nesu se niti millimeter pomeknuli, samo su buljili v njezinu rit.

– No, kaj stojite kak lipovi sveci? Genite se! Valda se vufate dojti bliže k devici. Nebute si prste spekli – požurival jih je Sudec.

Itak su se vsi nekak skanjivali, dok ni mesar zgrabil devicu za rit i začel ju žnjariti i mesiti kak da pripravla faširani nadev za klobase. Gda je to videl pek, i on se raskuražil, pak je začel mesiti rit kak da bi testo za kruh mesil. Drugi su pak opipavali noge od riti do pet.

– Je kaj? – pital je nervozno Sudec, a da pri tom oči ni odvrćal od lepe okrugle ženske riti, koja je i drugač muškima navek na pameti i v željama da se je domegneju i vžiju.

Iskači se nesu žurili z odgovorima, kak da tobož, zbiljam iščeju znamenje, pak su i glavu priklanjali vse bliže riti tobože nastojeći nekaj najti.

– Mi se vidi da niš neste našli. Dost je! Idemo dale! Gospodična, obrnite se k nam!

Zagrmel je Sudec besen od jada z bogradi toga kaj drugi moreju uživati, a on nesme. A bil je već i fejst znatiželjen videti kak devica spreda zgledi. Jel joj naglašeni Venerin breg i jeli fejst kosmati, kajti muški tak radi z prsti češeju to plemenito runo.” (Budak 1994: 170–172)

i kamenu prenio Budak u romanesknu formu vidjet će se kada roman *Nasljednica* iziđe iz tiska. Na kraju se može donijeti zaključak da ova književna ostvarenja predstavljaju pravo osvježenje i poželjan poticaj drugim mogućim dramskoromansijerskim piscima.

IZVORI

- Pero Budak: *Karanova sofa*. Zagreb, 1990.
 Pero Budak: *Sonata u d-molu*. Zagreb, 1994.
 Pero Budak: *Atelje*. Zagreb, 1994.
 Pero Budak: *I norija je meštrija*. Zagreb, 1994.
 Pero Budak: *Nailaze vode*. Zagreb, 1996.
 Pero Budak: *Kobna mržnja*. Zagreb, 1997.
 Pero Budak: *Uzvitlane strasti*. Zagreb, 1998.
 Pero Budak: *Izluđeno selo*. Varaždinske Toplice, 2000.
 Pero Budak: *Mirisnica*. Varaždinske Toplice, 2000.
 Pero Budak: *Dokumentarac*. Varaždinske Toplice, 2001.
 Pero Budak: *Zabrđe*. Varaždinske Toplice, 2002.
 Pero Budak: *Nevrijeme*. Varaždinske Toplice, 2005.
 Pero Budak: *Tri romana: Hugo, Doktor Raif, Kočija*. Varaždinske Toplice, 2005.
 Pero Budak: *Močvara*. Varaždinske Toplice, 2008.

LITERATURA

- Nikola Batušić: *Hrvatska drama 19. stoljeća*. Logos, Split, 1986.
 Nikola Batušić: *Hrvatska drama od Demetra do Šenoe*. NZMH, Zagreb, 1976.
 Nikola Batušić: *Hrvatska kazališna kritika*. Matica hrvatska, Zagreb, 1971.
 Branko Hećimović: "Antologija suvremene hrvatske drame". Vidik, br. 16/17/18, Split, 1973.
 Krešimir Nemeć: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Školska knjiga, Zagreb, 2003.
 Dragutin Rosandić: "Tragika neostvorena očinstva" (Osvrt na roman *Nailaze vode*). Zagreb, 1996.
 Boris Senker: *Hrestomatija novije hrvatske drame*, I. dio (1895-1940) i II. dio (1941-1995). DISPUT, Zagreb, 2000.
 Boris Senker: *Hrvatska drama 20. stoljeća*. Biblioteka Folio, 3, Logos, Split, 1989.
 Ante Stamać: "Nimfomanka i violinist". Vjesnik, 7.III.1995, str. 18.
 Stjepko Težak: "Kajkavski roman Pere Budaka". Kaj, XXX, str. 149-155.
 Darjan Zdravec: "Pero Budak: Smijeh je najveća blagodan". Svijet, str. 8-9.
 Ivo Zalar: "Zanimljiva i dramatična lička saga" (o romanu *Nailaze vode*). Hrvatsko slovo, 12. VII. 1996.
 Zdravko Zima: "Pero Budak: Smijeh je najveća blagodan". Vjesnik, 3. III. 1981.

SUMMARY

PERO BUDAK'S PROSE WORKS

Jasminka Brala-Mudrovčić

Pero Budak's opus cannot be understood without taking into account his prose work. In his late years, Budak became a novelist and was one of the most productive – his first novel was followed by a series of various thematic novels (*Karan's Couch, Sonata in d-minor, Atelier, Tomfoolery is skill also, The waters are coming, Fateful hatred, Restless passions, Maddened village, Documentary, Underhill, Storm, Three novels: Hugo, Doctor Raif, Chariot, Swamp*). He is a writer who could take reader by surprise and overreach his expectations in various manners: either by creating exceptional character, describing specific environment, developing interesting theme or by transforming from dramatic into novelistic style which is a demanding and curious task he performed well. In such a manner he generated a new kind of work that enriches our literal reality. Such works are the subject of this analysis.

Key words: Pero Budak, drama, comedy, novel

Primljeno 15. srpnja 2011.